

ГАЛИЦЬКІ СОЛІ ЧИ УГОРСЬКІ? ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛІТОПИСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Стаття присвячена спробі локалізації літописного окреслення «Солі» на тлі ширшого аналізу та спроб ідентифікації окремих географічних назв русько-угорського прикордоння, пов'язаних із видобутком, зберіганням, транспортуванням і торгівлею сіллю. Ключове місце в статті посідає датований 1255 р. сюжет про нетривале перебування в Галичі представника чернігівської династії Ольговичів – Ізяслава Володимировича, його протиборство з Романовичами та можливості комунікації з елітами сусіднього Угорського королівства. Авторка припускає, що занотовані в даному контексті «Солі» не обов'язково мусять ототожнюватися з певним укріпленим городом, а, радше, стосуються у ширшому сенсі терену продукування цього необхідного для життєдіяльності мінералу.

Ключові слова: «Солі», Галич, Романовичі, Лев Данилович, Галицько-Волинська хроніка, Угорщина, солевидобуток, топонімія.

Середньовічна Галицька земля та й сам Галич не випадково асоціюються у частини дослідників і пересічних читачів із багатющими покладами солі, видобуток і продаж якої становив чималі надходження до князівської скарбниці. Ба навіть одна із версій назви Галича пов'язана з цим господарським феноменом доби середньовіччя. Відтак, на думку авторки, існують усі підстави ретельніше зануритися у локалізацію окремих топонімів, пов'язаних із «соляною» історією міста та краю, а водночас – міждинастичні відносини, що справляли в XIII ст. на розвиток Галича ключовий вплив.

Як добре відомо, у *Галицько-Волинській хроніці* (далі – *ГВХ*) за *Іпатіївським списком* близько 1255 р. міститься згадка про Солі, куди було відправлено якогось Федора – підданого або союзника ворожому

Романовичам Ізяславові Володимировичу¹, котрий на той час зайняв місто Галич: «Лва бо преже ѿрѣдиль бѣ королеви [...] слышав же Левъ . ꙗко Федоръ посланъ ѿ него ко Солеми . и поима со собою слоуги своѣ . гна по немъ . самъ же оутече . а людие поима»². Це єдина згадка Солей (як південноруського топоніма) у руських літописах. У перекладі джерела українською мовою авторства Леоніда Махновця наведено думку, що хроніст мав на увазі грод під назвою Солі: «Льва він раніш одрядив був до короля [угорського Бели] [...] Лев же, почувши, що [боярин] Федір посланий од нього, [Ізяслава], до [города] Солей, узяв із собою слуг своїх [і] гнав услід за ним. Але сам [Федір] утік, а людей його [Лев] захопив [і] поїхав був в Угри»³.

Автори польського перекладу *ГВХ* проігнорували це припущення, подавши текст так: «Оскільки Лева раніше відправив до короля [угорського] (?) [...]. Лев, почувши, що Федора відправлено ним до Солі, взяв із собою своїх слуг [і] погнав за ним. Сам [Федір] утік, а людей його зловив і поїхав до Угорщини»⁴.

Лише побіжне порівняння цих трьох, навіть не всіх, видань *ГВХ* викликає кілька питань: де перебували головні особи окреслених подій — князі Данило Романович і Лев та король Бела IV. Не менш важливим залишається питання, де знаходилися та що собою являли згадані «Солі». Звісно, цей епізод не є ані ключовою подією в історії регіону, ані, власне, занотовані лише раз «Солі» не були єдиним чи головним

---

¹ На думку авторів польського перекладу *ГВХ*, тут, найімовірніше, йдеться про Ізяслава — сина Володимира Ігоровича, путивльського князя, котрий у минулому також тимчасово панував у Галичі (Kronika Halicko-Wołyńska. Kronika Romanowiczów / red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, Kraków ; Warszawa : Avalon, 2017. S. 97—99; przyr. 39, S. 97; S. 195, przyr. 1097).

² Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей / под ред. А. Шахматова. Санкт-Петербург : Археографическая комиссия, 1908. Т. 2. Изд. 2. Стб. 830.

³ Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; за ред. О. В. Мишанича. Київ : Дніпро, 1989. С. 414. В ідентичній формі цей уривок опубліковано кількома роками пізніше в популярному виданні *Галицько-Волинського літопису* (Галицько-Волинський літопис / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця, за ред. Р. М. Федоріва, Львів : Червона калина, 1994. С. 92).

⁴ «Lwa bowiem wcześniej odprawił był do króla [Węgie] [...]. Usłyszawszy zaś Lew, że Fiodor [jest] posłany przez niego do Soli, zabrat ze sobą sługi swoje [i] gnat za nim. Sam [Fiodor] uciekł a ludzi jego pojmał i pojechał na Węgry», KHW. S. 195.

місцем видобутку (чи збуту) «білого золота» південних земель Русі (про це — далі). Однак ця, нібито незначна, згадка може слугувати відправною точкою до роздумів над темами: комунікаційних і торгових шляхів із Русі до Угорщини, русько-угорського пограниччя доби Середньовіччя, і, зрештою, до поглибленішого вивчення розвитку сольового господарства Русі й Угорщини в середині XIII ст., тобто напередодні, в цілому, змін у видобутку та збуту солі в Центрально-Східній Європі⁵.

Повертаючись до головних героїв згадки, спробуємо конкретизувати наявну в ній інформацію шляхом аналізу *ГВХ* і наукової літератури. На основі джерельних даних про похід князя Лева складно визначити, наприклад, звідки Данило вислав свого сина до Угорщини. Зі Львова? Може з Холма? Як передав йому наказ? Де саме перебував на той час Бела IV? Повідомлення перед «епізодом із Федором» інформує читача, що: «[Татари] [...] и не оуспѣвшѣ ничто оу Кремѣнца . и възвратишасѣ во страны своѣ . Изѣслав же проси оу нихъ помощи . ити на Галичъ . вни же реко емоу . како идеши в Галичъ . а Данило князь лють есть [...] посла сѣна своего Романа . и бояры свои всѣ на нь . Лва бо преже ѿрадилъ бѣ **королеви** . а самъ ѣха проводить вои своихъ . ѣдоущоу же емоу . до Грубешева»⁶.

---

⁵ Тут ідеться передусім про відкриття і початок гірничого видобутку покладів солі в Польщі, можливо, за участю угорських гірників, а також пов'язані з цими змінами процеси на центральноєвропейських ринках у другій половині XIII ст. Див.: Wyrozumski J. Państwowa gospodarka solna w Polsce do schyłku XIV wieku. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1968. S. 36–37, 119–120; Jodłowski A. Problem eksploatacji soli w okolicach Krakowa w starożytności i we wczesnym średniowieczu // Archeologia Polski. 1969. R. XIV. Z. 1. S. 153–154.

⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 829–830. Пор.: «[Татары] [...] I nie zdolawszy niczego [zrobić] pod Krzemieńcem wrócili do obozowisk swoich. Izjastaw zaś prosit od nich pomocy poszedł na Halicz. Daniel [...]. Posłał syna swojego Romana i bojarów swoich na niego. Lwa bowiem wcześniej był odprawił do króla Węgier, a sam jechał odprowadzić wojów swoich. Jadąc zaś do Hrubieszowa [...], KHW. S. 195; «[Татари] [...] не досягнувши нічого коло Крем'янця, вернулися у стани свої. Ізяслав [Мстиславич] тим часом просив у них підмоги, [щоб] іти на Галич. Данило [...] Він послав на нього сина свого Романа і бояр своїх усіх, бо Льва він раніш одрядив був до короля [угорського Бели], а сам поїхав провести воїв своїх. Коли ж він їхав до [города] Грубешева», Літопис руський. С. 413–414.

На основі цього складно визначити, звідки саме виїхав Лев. Можемо хіба констатувати, що молодий Романович вирушив з «Русі»⁷ до Угорщини через згадані Солі (куди вислано Федора). У коментарях до різних видань *ГВХ* та в науковій літературі Солі локалізують на території сучасної України, але по різні боки Карпат.

Як грод (?) Галицької землі Солі постають у примітках географічних назв перших восьми томів «*Повного зібрання руських літописів*»⁸. Іван Крип'якевич локалізував Солі з півночі, — тобто руського боку, — ототожнивши їх зі Старою Сіллю Старосамбірського району⁹. Микола Котляр у своєму виданні *ГВХ*¹⁰ вбачав Солі в невизначеному місці поблизу Коломийських копалень. Дослідник звернув увагу також на помилкове

---

⁷ Тобто, правдоподібно, з домену свого батька або зі свого власного. Щоправда, місто Львів уперше згадується джерелами лише 1256 р., хоча імовірно існувало раніше, про що свідчать археологічні знахідки. Назва міста пов'язана з іменем князя Лева, сина Данила (КНУ. S. 203, прыр. 1216; більше про заснування Львова див.: Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa: bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993—1994. Vol. 3. S. 6—36; Liwoch R. Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski) // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. 2003. R. 24. S. 251—252; Терський С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ : Стародавній світ, 2014. С. 43—46).

⁸ Указатель къ первым восьми томам Полного собрания русских летописей, изданных Императорской Археологической комиссией, Отдел 2. Указатель географический / сост. С. А. Адрианов. Санкт-Петербург : Типографія Главнаго Управления Удѣловъ, 1907. С. 436.

⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наук. думка, 1984. С. 32—33. Дослідник не навів ширшого пояснення такої ідентифікації Солі. Стара Сіль — місто, що отримало магдебурзьке право 1421 р. (Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w 1345—1434. Lublin : Wyd-wo KUL, 2004. S. 194). Владислав Макарьський (Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej. Lublin : Wyd-wo KUL, 1999. S. 253) стверджував, що окреслення «стара» з'явилося у назві пізніше, після вичерпання або припинення експлуатації соляних джерел.

¹⁰ Галицько-Волинський літопис. Дослідження, текст, коментар / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Наук. думка, 2002. С. 290.

тлумачення Солей як Зальцбурґа Ольгою Ліхачовою у її першому виданні *ГВХ*¹¹.

Л. Махновець локалізував Солі з «угорської» сторони Карпат, на території сучасного Закарпаття¹². Точніше не визначені Солі в неідентифікованому місці на Тисі можна побачити на контурній карті в публікації Владіміра Пашуто¹³. У примітці до польського перекладу *ГВХ*¹⁴ автори, покликаючись на висновки дочасних студій джерела, зазначили, що Солі можна локалізувати в Угорщині.

Останніми роками до згаданого фрагменту *ГВХ* звертався київський дослідник Вадим Арістов, котрий піддав сумнівам похід чернігівського князя Ізяслава на Галич у 50-х рр. XIII ст., а занотованого Федора вважав

---

¹¹ Там само; Галицко-Волинская летопись // Памятники литературы Древней Руси. XIII век / под ред. Д. С. Лихачова, Москва : Художественная литература, 1981. С. 335. Як видно, іноді дослідникам може створювати проблеми поява в документах німецьких назв новостворених міст. Наприклад, польська Бохня у XIII ст. часом постає як *Salzberk* (Kodeks dyplomatyczny Małopolski / red. F. Piekosiński. Kraków : Akad. Umiejętności, 1886. Т. 2. S. 88, № 439). Аналогічно Зальцбургом («*orpidum dictum Zalczbork alio nomine Slone circa zupras salis*») було названо вже згадану Стару Сіль (за зауваження щодо назви міста в часі локації Старої Солі щиро дякую проф. Анджеєві Янечку. Див. також: *Materyały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku* / red. A. Prochaska. Lwów : I Związkowa Drukarnia, 1890. Т. 44. S. 32–33; Makarski W. Op. cit. S. 253).

¹² Літопис руський. С. 570. Свалява (також *Zolaa, Szolyva*), розташована на підніжжі Верецького перевалу, нотується у джерелах принаймні з XIII ст. Деякі дослідники пов'язують назву (і минуле населеного пункту) із сіллю, хоча немає детальніших досліджень на цю тему. У наукових публікаціях не відомо жодної інформації щодо доісторичного чи середньовічного солеваріння або видобутку мінералу у Сваляві (у ранньомодерну добу містечко було відоме своїми джерелами мінеральних вод), але вчені порушили питання іншого відомого із середньовічних джерел населеного пункту Закарпаття – розміщеного на Тисі Солотвиного (Грушевський М. Історія України-Руси. Львів : Накладом автора, 1905. Т. 2 : XI–XIII вік. С. 460; Harding A., Kavruk V. Ukraine // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. P. 157–159; Долинич Й. Й., Місюра В. П., Співак Б. І. Свалява // Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область / за ред. В. І. Бєлоусова. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. С. 530; Кобаль Й. В. Свалява, Солотвино // Енциклопедія історії України / за ред. М. В. Литвина. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 467–468, 707–708.

¹³ Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва : Изд-во АН СССР, 1950, карта.

¹⁴ KHW. S. 195, przyp. 1107.

монгольським поплічником¹⁵. Для наших розвідок вагомим є його ототожнення Солей зі Старою Сіллю¹⁶. Своєю чергою, івано-франківський історик Мирослав Волощук звернув увагу на особистість Федора та визнав його за людину з оточення осілих в Угорщині чернігівських князів, а власне Солі ідентифікував зі Свалявою¹⁷.

У зв'язку з такими різними інтерпретаціями виникає ще більше питань: чи справді Солі були гродом (*ГВХ* не окреслює характеру місця, названого «Солями»)? По котрій бік Карпат слід їх шукати? Попри котрий шлях із Русі до Угорщини могли знаходитися? Чи взагалі можливо локалізувати або принаймні приблизно визначити місцевість із такою назвою, зважаючи на розлогість сольових територій у Карпатському регіоні?

Поклади солі в Центрально-Східній Європі, її експлуатація та збут у часи Середньовіччя

Європа, попри відносно невелику територію, багата на поклади солі, особливо в центральній частині (територія сучасних Німеччини, Польщі та Румунії), де свідчення про видобуток солі відомі з часів неоліту і бронзи¹⁸. Найпопулярнішим способом отримання цієї сировини з доісторичних часів до Середньовіччя було випарювання розсолу¹⁹. На Русі найдавніші писемні відомості про видобуток і торгівлю сіллю датуються кінцем XI – початком XII ст. Дослідники зазвичай покликаються на уривок «*Києво-Печерського Патерика*» (за яким, унаслідок конфлікту між руськими князями, виник брак солі по всій Русі), зауважуючи, що вже тоді дефіцит солі міг становити серйозну проблему, а сам товар не був дешевим. Джерело повідомляє, що через нестачу солі в Києві спалахнули заворушення. Щоб заспокоїти

---

¹⁵ Арістов В. Як не ходив на Галич князь Ізяслав у 1250-х роках // Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія / гол. ред. Г. Боряк. Київ : НАН України. Інститут історії України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 : Простори історика. С. 227–462.

¹⁶ Там само. С. 458–459.

¹⁷ Voloshchuk M. The Court of Rostyslav Mykhailovych, Prince and Dominus of Machou in Hungary (an Excerpt From a Family History Between the Late 13th and Mid 14th Centuries) // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2020. Vol. 7. № 2. P. 41–49. Дякую авторові за рекомендацію взяти до уваги цю статтю.

¹⁸ Harding A. The prehistoric exploitation of salt in Europe // Geological Quarterly. 2014. Vol. 58. № 3. P. 591–596.

¹⁹ Bukowski K. Salt sources and salt springs in the Carpathian zone // Explorations in Salt Archaeology / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. P. 7.

суспільні настрої у Києво-Печерському монастирі почали роздавати всім нужденним (дивом розмножено) сіль, що своєю чергою непокоїло торговців, які розраховували на прибуток через підвищений попит на їхній товар²⁰. За переказом «*Патерика*», сіль походила з півдня, із земель Ростиславовичів (Володаря та Василька). «Південна»²¹ сіль на

---

²⁰ Pateryk Kijowsko-Pieczerski, czyli Opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych / red. L. Nodzyńska. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. S. 226–228; Грабовецький Б. В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура традиції. Збірник наукових праць / за ред. Я. Д. Ісаєвича. Київ : Наук. думка, 1982. С. 35–38.

²¹ Відомі й джерельні згадки солі, що походила з протилежного кінця Русі. Микола Арістов згадував грамоту князя Святослава Ольговича для Софіївського собору у Великому Новгороді з 1137 р., де йдеться про «північну» сіль, отриману з морської води (Аристов Н. Промышленность Древней Руси. Санкт-Петербург : Тип. Королева и К°, 1866. С. 68–73). На території північно-східної Русі (сучасної Костромської області) з XIII ст. відомі староруські солеварні центри, зокрема Галич-Мерський, Велика Сіль і Нерехта (Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия / под ред. Е. А. Мельниковой, В. Я. Петрухина. Москва : Ладомир, 2014. С. 174, 771). У цій частині Русі сіль варили й у Переяславі. Принаймні від XIV ст. функціонували солеварні і в розташованій неподалік Великого Новгорода Старій Русі. Їхня діяльність нотувалася у джерелах ще XVI ст. У XVI ст. також почали масштабно використовуватися уральські родовища (головним осередком видобутку пермської солі став Солікамськ). Також сіль варили на терені Соловецького монастиря (Aleksander Gwanin. Kronika o państwie ruskim. Kronika o ziemi tatarskiej / red. J. Byliński. Wrocław : Wyd-two eBooki.com.pl, 2018. S. 60–62, 66; Герберштейн С. Записки о Московии / пер. с нем. А. И. Малеина, А. В. Назаренко; под ред. В. Л. Янина. Москва : Изд-во МГУ, 1988. С. 151–156; Заозерская Е. И. Соляные промыслы на Руси XIV–XV вв. // История СССР. 1970. № 6. С. 96–105). У першій половині XVII ст. на околицях згаданої вже північно-східної Солі Галицької мало функціонувати 10–11 сольових криниць і 17–22 солеварильні, роблячи Сіль одним із найбагатших російських міст (Krokosz P. Solnictwo w carskiej Rosji, Organizacja, technika wydobywcza, handel // Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce. Wieliczka, 2014. T. XXIX. S. 168–169). Власне ця Сіль Галицька, а точніше її назва, дозволяє звернути увагу на (дискусійні) ономастичні, пов'язані з сіллю (наприклад, Гальшадт, Галич, Зальцбург, Саале ін.) спостереження, що нагадують грецьке 'αλς, від якого походить, зокрема, *galim* (тобто кам'яна сіль) чи латинське *sal*. Праїндоевропейські корені назв здавна трактувалися (хоч і досить обережно, зважаючи на «хронологічну чутливість» назви) як непряме свідчення зв'язку назви конкретного поселення з його первісною функцією (видобутком або торгівлею сіллю). Див.: Pranke P., Siemiankowska E. Handel solą w okresie od IX do XI wieku na terenie Europy Środkowej, Migracje. Podróże w dziejach. Starożytność i średniowiecze // Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego / red. M. Franz, K. Kościelniak, Z. Pilarczyk. Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2015. T. VII. S. 237 (також бібліографія).

Русі зазвичай називалася коломийською²², галицькою або перемишльською²³, будучи важливим джерелом княжих доходів²⁴. *Іпатіївський літопис* нотує, наприклад, затоплення соляного транспорту з Удеча (ймовірно, пізнішого Жидачева, на Львівщині) під час повені 1164 р.²⁵

У *Київському літописі* нотується навіть «соляний шлях»²⁶, однак його локалізація та інтерпретація, як і у випадку з «Солями», не є однозначною. Соляний шлях, згідно з джерелом, був зайнятий половцями. У науковій літературі зустрічається також думка, що він вів на Русь із багатих на сіль степів, однак залишається відкритим питання — ідеться про кримську²⁷, азовську²⁸ сіль чи, наприклад, з точніше не визначеного лиманового озера²⁹. Значно рідше цей шлях інтерпретується як дорога в напрямку Карпат (Галицької землі)³⁰. На користь «степової теорії» свідчить розповідь Гійома де Рубрука середини XIII ст. Фламандський францисканець, відправлений як посол до монгольського хана, згадував про розміщені на підконтрольних татарам територіях солені озера, куди по сіль приїжджали руські та заморські купці³¹.

---

²² Іпатьевская летопись. Стб. 789–790.

²³ Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi halickiej od XVI do XVIII wieku // Pamiętnik historyczno-prawny / pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1930. T. VIII. Z. 4. S. 336–337.

²⁴ КНВ. С. 196, przyp. 754.

²⁵ Іпатьевская летопись. Стб. 524.

²⁶ Там же. Стб. 538.

²⁷ Пор. наприклад: Літопис руський. С. 570; *Latopis kijowski 1159–1198* / pod red. E. Goranina. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. S. 178, przyp. 1; Ельников М. В. Экономические и культурные связи населения Нижнего Поднепровья и Крыма в золотоордынский период // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Материалы II Судакской международной конференции / под ред. Н. М. Кукувальской. Киев ; Судак : Академперіодика, 2004. Ч. II. С. 77–78.

²⁸ Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1965. Т. XIV. С. 1804.

²⁹ Сидоренко О. Ф. Соляний Шлях // Енциклопедія Історії України / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. Прил. – С. С. 709.

³⁰ Пор.: Перхавко В. Б. Соляной Путь // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия / под ред. Е. А. Мельниковой, В. Я. Петрухина. Москва : Ладомир, 2014. С. 771 (див. також історіографію).

³¹ Джіованні дель Плано Карпіні, *История Монгалов; Гильом де Рубрук, Путешествие в восточные страны* / под ред. Н. П. Шастиной. Москва : Гос. изд-во геогр. лит-ры, 1957. С. 90–91.

Соляний шлях, часом реконструйований дослідниками пізнішої чумацької діяльності, переважно був сухопутним (сіль транспортували підводами), хоч у цілому купці добиралися вверх Дніпром та його притоками. Гіпотетичний «карпатський» шлях також міг бути радше наземним, хоча ця тема, у зв'язку з браком джерел, залишає широке поле для обговорення щодо власне його напрямку, місць зберігання товарів, безпеки транспортування тощо³².

Наступне повідомлення про прикарпатську сіль, зварену в селі Башево (сучасні Нагуєвичі Дрогобицького району Львівської області, Україна) походить з визнаної фальсифікатом грамоти Лева Романовича³³. Як відомо з численних польських джерел, руські солеварильні продовжували функціонувати після приєднання так званої Червоної Русі до Польщі, а торгівля мінералом була важливим економічним складником у розвитку регіону³⁴. Попри значну кількість локалізованих на теренах середньовічного королівства Польщі центрів солеваріння (до котрих відносимо осередки Покуття та Перемишльської землі), сіль привозили також із контрольованих турками і татарами причорноморських лиманів, про що свідчать

---

³² Соляний шлях по Дніпру розміщував ще Микола Барсов (Барсов Н. Географический словарь русской земли. Вильно : Тип. А. Сыркина, 1865. С. 64). Традиція первинного соляного шляху, тобто по степову сіль, найімовірніше проіснувала до зародження та занепаду так званого чумацтва. Люди, які займалися придбанням та торгівлею різними товарами, головно сіллю. Чумаки їздили по сіль здебільшого на південь, у напрямку Криму і причорноморських лиманів. Одним із відгалужень цієї професії до XVIII ст. мали були так звані коломиїці, тобто торговці сіллю, які походили з давньої Галицької землі. До теми чумацтва на території сучасної України див.: Слабеев І. С. Із історії первісного нагромадження капіталу на Україні: чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст. Київ : Наук. думка, 1964. 140 с.

³³ Грабовецький Б. В. Назв. праця. С. 37–38; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження, тексти, Львів : Наукове Товариство імені Шевченка, 2004. С. 454–462.

³⁴ Див. наприклад: Janeczek A. Kierunki handlu solą ruską w świetle spisu gościńców prasolskich z pierwszej połowy XVI w. // *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin / pod red. A. Sochackiej, P. Jusiak. Lublin : Wyd-wo UMCS, 2014. S. 311–337.*

перекази польських енциклопедистів XVI ст. Це вкотре підкреслює, наскільки вагомим для Русі джерелом солі був Степ³⁵. Не варто виключати надходження на Русь угорської солі (переважно з

---

³⁵ Низинне узбережжя Чорного моря поміж гирлом Дунаю та Кримським півостровом всіяне лиманами та озерами-лиманами (мертвими лиманами), яким характерний різний рівень солоності. Одним із явищ, пов'язаним із річним циклом змін температури в європейській частині смуги Великого Степу, є відкладення солі на краях таких водойм у періоди підвищених температур (Геология шельфа УСРР. Лиманы / под ред. Н. А. Гаркуша, П. Ф. Гожика. Киев : Наук. думка, 1984. С. 81–85). За інформацією Мацея з Мехова (Maciej z Miechowa. Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej / tł. Т. Bieńkowski. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. S. 62) чи Мацея Стрийковського (Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Warszawa : nakład Gustava Leona Glücksberga, 1846. Т. 2. S. 7), до чорноморських озер (в околиці Очакова і Хаджибея – пізнішої Одеси) із території Речі Посполитої та Русі по сіль їздили ще в XVI ст., доки кримська сіль була одним із найважливіших товарів, котрий Північне Причорномор'я пропонувало Італії чи Туреччині в XV–XVI ст. (Dzieje gospodarcze i społeczne Imperium Osmańskiego / red. H. Inalcik, D. Quataert; tł. J. Hunia. Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. S. 234–237; Kortepeter C. M. Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century // Journal of American Oriental Society. 1966. Vol. 86. № 2. P. 110; Еманов Г. Север и Юг в истории коммерции: на материалах Кафы XIII–XV вв. Тюмень : РУТРА, 1995. С. 124–127). Далі на схід, у смугі Степу, що тягнеться на північ від Каспійського моря, у зоні нижньої течії Волги зафіксовані численні внутрішні солоні озера, які (наприклад, озеро Ельтон) здавна слугували місцями видобутку солі. Завдяки своєму розташуванню на цій території Астрахань вважалася центром його виробництва в XVI–XVIII ст. (Krokosz P. Op. cit. S. 165, 167, 183–184; Алексеев М. П. Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей: введение, тексты и комментарии. Иркутск : Крайгиз, 1936. С. 228, 458; Боярко Г. Ю., Хатьков В. Ю. Обзор современного состояния соляной промышленности России // Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов, 2021. Т. 332. № 5. С. 180, рис. 1). Можливо, саме ці озера бачили мусульманські автори XII ст., наприклад, Абу Хамід аль-Гарнаті (Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.) / под ред. О. Г. Большакова, А. Л. Монгайта. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1971. С. 30), котрий згадував про землю між Хазарією та Булгарією (Волзькою), вкриту різнокольоровою сіллю. Пишучи про різні турецькі народи, Аль-Марвазі згадував, наприклад, що булгари продавали сіль людям півночі (Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, The Turks and India. Arabic text c.a. 1120 / ed. V. Minorsky. London : The Royal Asiatic Society, 1942. P. 34).

Трансильванії)³⁶. Остаточним підтвердженням факту, що нестача солі в Південній Русі була серйозною проблемою від Середньовіччя до Нового часу, є значно пізніші перекази – у середині XVII ст. Гійом де Боплан констатував: «Великою незручністю в Україні є те, що бракує солі. Щоб уникнути цього, її привозять із Покуття [...]. У цьому краї всі криниці мають солону воду, з котрої виготовляють сіль [...]. Ця сіль називається коломиїською»³⁷.

Повертаючись до іншого «кінця» подорожі Лева. Чи під поняттям «Угорщини» варто розуміти «старі» осередки, такі як Естергом чи Буда? Чимало вказує на те, що так. Зіставлення інформації з *itinerarium* Бели IV засвідчує, що 1255 р. той здебільшого перебував у північній частині королівства (серед іншого в Буді, Братиславі, Зволені чи Естергомі), там занотований і наступного року³⁸. Зі значною долею імовірності можна вважати, що Лев прямував до одного з придунайських гродів або меншого замку на території сучасної Словаччини.

Шляхи з Русі до Угорщини можна поділити на групи, залежно від пункту перетину і використовуваних гірських перевалів. Ці дороги, за високою імовірністю потенційної частоти використання їх Романовичами (і Арпадами), можна окреслити як «західна» (для тих, хто рушав із західних місцин Русі через Дукельський або Лубківський перевали), «східна» (для тих, які вирушали зі Львова через Тухольський, відомий як Верецький, або Ужоцький перевал) та інші, розташовані далі на південний схід³⁹.

---

³⁶ Експорт угорської солі й водними шляхами підтверджує *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* XIV ст., за яким угорську сіль сплавляли річками (угорськими і сусідніх країн), серед котрих згадується Прут: «Pars etiam Transilvania irrigatur maximis fluviis naualibus, per quos cum magnis nauibus deferuntur sales per totum regnum et ad alia regna uicina, uidelicet Visic, Thecu, Thalabint, Thiscia, Soget, Prut, Lapis, Sconus, Aragas, Morus, Bistrice» (*Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Анонимов опис Источне Европе / eds. Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац, Београд : Историјски Институт Београд, 2013. С. 137–138). У цьому ж «Описі» міститься згадка про багату на сіль Польщу (с. 146).

³⁷ Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy / pod red. Z. Wójcika. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. S. 159.

³⁸ Wertner M. Die Regierung Bela's des Vierten. Rész. IV // Ungarische Revue. 1893. Évf. 13. Old. 481–482.

³⁹ Питанню карпатських шляхів і середньовічного русько-угорського кордону присвятило увагу декілька авторів. Ще Михайло Грушевський зауважив, що Карпати для русинів були Угорськими Горами, а в деяких угорських джерелах

У зв'язку з наведеними міркуваннями, допускаючи розуміння Солей як певного соляного регіону, варто враховувати дві «соляні» місцевості, відомі принаймні із часів Середньовіччя.

фігурує назва «alpes Ruthenie» (Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 459–460; Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár / studio et opera E. Nagy. Budapestini : Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1880. Т. 8. С. 239; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / за ред. О. С. Стрижака. Київ : Наук. думка, 1985. С. 165). Розробкою концепції «карпатських воріт» займався Ондřej Галаґа, визнаючи, що власне ідея воріт – головного та офіційного (а отже – контрольованого та під охороною) перетину кордону може бути частиною концепту сучасних дослідників і не обов'язково відповідати ранньосередньовічним реаліям (Halaga O. Porta Poloniae. W kwestii szlaków karpackich we wczesnym średniowieczu // Acta Archaeologica Carpathica. 1965. R. VII. S. 5–32). Вже на початку своїх роздумів дослідник стверджував, що гірськими переходами, які використовувалися ще в ранньому Середньовіччі, можна вважати тільки Моравські ворота, Тухольський (Верецький) перевал і так звані Роднянські ворота (трансильванський напрямок; *ibidem.* S. 5). У руських та угорських джерелах відомі дві брами – Угорські Ворота (літописні «ворота оугьскыи») і «Porta Russiae». Деякі дослідники пропонували вбачати в них кінці тієї ж карпатської дороги (мав би то бути Верецький перевал), а ворота називались руськими або угорськими – залежно від сторони, з котрої починалася (Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона // Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 88; Його ж. Тустань. Давньоруська наскельна фортеця. Київ : Наук. думка, 1996. С. 166; Wolski J. Komunikacja i transport w różnym średniowieczu i czasach nowożytnych // Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro / red. J. Wolski. Warszawa : PAN IG i PZ, 2016. Т. 1. С. 718), але зазвичай їх вважають двома різними шляхами сполучення. На русько-угорському пограниччі із заходу на схід можна нарахувати кілька основних карпатських шляхів, а саме Дукельський, Лубківський, Ужоцький, Тухольський, Вишківський і Яблуницький (Татарський) перевали. У літературі іноді згадується перевал Руська Путь та інші гірські шляхи. У ХІХ ст. Ісидор Шараневич на основі не лише історичних джерел, а й етнографічного і топонімічного матеріалів нарахував їх аж 17 (включно зі шляхами, що вели до польських земель – див.: Миська Р. Шляхи доби середньовіччя в українських Карпатах (стан та перспективи дослідження) // Археологічні дослідження Львівського університету. 2013. Вип. 17. С. 45–59), але з перспективи сучасних історичних та археологічних студій складно визначити, скільки з тих доріг використовувалося вже в Середні віки. За письмовими джерелами «Угорські ворота» знаходилися десь в околицях Сянока (Ипатьевская летопись. Стб. 764) і в літературі ототожнюються найчастіше з Лубківським перевалом (пор. наприклад: Fastnacht A. Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650, Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962. S. 47–49; Kurtyka J.

Безсумнівно, серед інших соляних регіонів згадані в *ГВХ* Солі слід шукати саме в Карпатському регіоні (князь Лев мусив перетнути гори). Поклади міоценової солі, а саме про таку йдеться у випадку Карпат, містяться у так званому Передкарпатському прогині. Морські поклади міоцену є в діапазоні прогину від заходу Малопольщі до Покуття і далі на

Południowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji Rzeszów 9–11. 5. 1995 / pod red. M. Parczewskiego, S. Czopka. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, 1996. S. 188–189; Semkowicz W. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego. Kraków : Zakłady Graficzne «Ilustr. Kuryera Codziennego», 1925. S. 299; Миська Р. Назв. праця. С. 49). З іншого боку, найважливішим, навіть «вічним» переходом на іншу сторону Карпат, що використовувався з давніх часів, вважається Дукельський перевал (Kondracki J. Karpaty. Warszawa : PWN, 1978. S. 74; Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 459). Свого часу Пётр Котович (Kotowicz P. System military Sanoka we wczesnym średniowieczu // Acta Militaria Mediaevalia. Kraków ; Sanok, 2005. Т. 1. S. 79–82) запропонував ідентифікувати «Угорські ворота» з оборонною системою Сянока (на території міста і околиць локалізовано чотири середньовічних городища). «Porta Russiae», через котрі в березні 1241 р. на терени Угорщини проникли монголи (Магістр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами / под ред. А. С. Досаева. Санкт Петербург : Дмитрий Буланин, 2012. С. 26–28, коментар с. 236; у цьому джерелі згаданий «південний» перехід до Родни (повіту Бистриця), с. 246–247), зазвичай ототожнюють із Тухольським перевалом (Kurtyka J. Op. cit. S. 189). Цікаву інформацію щодо недосліджених середньовічних укріплень в околицях Тухлі навів Михайло Рожко (Рожко М. Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. Львів : БаК, 2016. С. 43–44), називаючи її власне «Тухольськими воротами» (не кажучи водночас про «Porta Russiae», котрі, на думку дослідника, були на протилежній стороні шляху (Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона. С. 88). Автор поєднав відкриті ним на високому узгір'ї укріплення в околицях Тухлі з «Воротами» («Wrotha»), відомими за документом Володислава Ягайла 1397 р. (більше про джерело і локальні топоніми див.: Makarski W. Onomastyczno-osadniczy obraz regionu Skolego w świetle pewnego dokumentu z końca XIV w. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2004. Вип. VIII. С. 59–69). Головним недоліком теорії М. Рожка є відсутність публікацій доказів існування вказаних укріплень (дослідник не додав до жодної зі своїх книг мапи безпосереднього місця розташування, планів чи фото ймовірних валів). Крім того, як слушно у приватній розмові зауважив професор Міхал Парчевський із Кракова, наймовірним для раннього Середньовіччя було б розташування укріплень на висоті понад 800 м над рівнем моря.

території сучасної Румунії⁴⁰. Руське Передкарпаття (історичні Перемишльська та Галицька землі, частково також пізніша Львівська) було відоме як регіон, переповнений «соляними» місцевостями з часів раннього середньовіччя. Окрім відомих ще з руських літописів Галича та Коломиї, слід згадати такі центри видобутку солі польської доби, як Дрогобицька, Самбірська чи Долинська солеварні⁴¹. На цих теренах зустрічаємо такі місцевості, як розміщені неподалік гіпотетичних «Угорських воріт»⁴² Тиравва Сільна⁴³, Сілець (пол. *Sólca*)⁴⁴, далі на схід

---

⁴⁰ Bukowski K. Salt sources and salt springs in the Carpathian zone // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. P. 8–11.

⁴¹ До теми соляного господарства в так званій Червоній Русі часів пізнього Середньовіччя і Нового часу див. наприклад: Dicker J. Górnictwo na Rusi Halickiej w 15 i 16 ww. // *Rocznik Przemyski*. 1924. T. 5. S. 1–28; Kurowski P., Zaczny F. Żupy starostwa dolińskiego od połowy XVI do połowy XVIII w. // *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. 1997. R. XX. S. 121–189; Петрик А., Петрик В. Дрогобицька жупа (солеварня) в світлі історичних та архітектурно-археологічних досліджень // Фортеця: збірник заповідника «Тустань» на пошану Михайла Рожка. Львів : Камула, 2009. Кн. 1. С. 475–489; Батюк Т. Соляні жупи Дрогобицького староства у XVI–XVIII ст. // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. XI–XII. С. 129–137.

⁴² Див. прим. 36.

⁴³ Знаходиться в Солених Горах. Вважається, що історія виробництва солі на території Тирави сягає доісторичних часів, що підтверджує відкриття скупчення соляної кераміки (див.: Dębiec M., Posselt M., Saile T. Tyrawa Solna. Salz, Siedlungen und eine Magnetometerprospektion an der Tyrawka in der Salzbergen der Beskiden // *Sprawozdania Archeologiczne*. 2015. R. 67. S. 189–197; Dębiec M., Saile T. Pradziejowe solowarstwo w dolinie rzeki Tyrawki w Górach Słonnych // *Wspólne dziedzictwo. Pogranicze słowacko-polskie w epoce brązu* / pod red. M. Javora, S. Jędrzejewskiej, J. Ligody. Rzeszów : ZIMOWIT, 2018. S. 129–134). Середньовічне городище поблизу села, на жаль, датоване лише приблизно (див. Atlas Grodzisk). У XV ст. Тиравва належала до так зв. Сяноцької економії (Dicker J. Op. cit. S. 13; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (далі – SGKP) / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa : Nakładem Władysława Walewskiego, 1889. T. X. S. 821; SGKP / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa : Druk «Wieku», 1892. T. XII. S. 719).

⁴⁴ Населений пункт Перемишльської землі, нотується у джерелах від XV ст. (Makarski W. Op. cit. S. 251; SGKP / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa : Nakładem Władysława Walewskiego, 1890. T. XI. S. 42; *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie* / w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego. we Lwowie : Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z drukarni narodowej W. Manieckiego, 1876. T. 6. S. 35.

Солянуватка⁴⁵, Солонсько⁴⁶, Велика Солонка⁴⁷ (і Мала), чи, наприклад, Ясениця-Сільна⁴⁸. Слід звернути увагу на згадану І. Крип'якевичем Стару Сіль⁴⁹ Самбірського району, оскільки та локалізована на одній з гілок «східного шляху» (через *Porta Russiae?*) до Угорщини. Практично в жодній зі згаданих місцевостей не відкрито решток середньовічних насипів (окрім невідомої з руських літописів), але варто пам'ятати, що літописна назва «Солі» не обов'язково мала означати грод.

Наведена значна кількість прикладів назв соляних місцевостей Галицької і не тільки Галицької землі вкотре додає усвідомлення, що в дослідженні історичної географії ономастика начебто сприяє поступові студій. Це питання свого часу порушив Анджей Янечек⁵⁰ на прикладі аналізу етимології таких назв, як Городок, Городище, Монастирець. Пізніше Ельжбета Ковальчик⁵¹ полемізувала з Владиславом Макарським, підкреслюючи, що твердження «староруської» метрики в стосунку окресленої місцевості базується здебільшого на лінгвістичному аналізі (наприклад, семантичних ознаках) при одночасному бракові інших даних, що є щонайбільш (як, зрештою, визнавав і сам В. Макарський), «опосередкованим методом»⁵². У широкій смузі розташування карпатського

⁴⁵ Село, розташоване поблизу Добромиля, до 1947 р. називалося Ляцьке і «за польських часів» тут виготовляли сіль (Makarski W. Op. cit. S. 140; SGKP / pod red. F. Sulimirskiego i in. Warszawa : Nakładem Władysława Walewskiego, 1890. T. V. S. 59–60; Солянуватка // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область / за ред. В. Ю. Маланчука. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1968. С. 785.

⁴⁶ Сучасне село Солонське Дрогобицького району, відоме джерелам від XV ст. (Makarski W. Op. cit. S. 246).

⁴⁷ Село Львівського району, згадується у джерелах із XIV ст. (Czapla A. Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2011. S. 179–180).

⁴⁸ До середини XV ст. Ясениця належала до Перемишльської економії, пізніше увійшла до складу жупи Самбірського, згодом – Дрогобицького староства (Dicker J. Op. cit. S. 14; SGKP / pod red. F. Sulimirskiego i in. Warszawa : Nakładem Filipa Sulimirskiego i Władysława Walewskiego, 1882. T. III. S. 472).

⁴⁹ Неподалік Старої Солі знаходиться і Стара Ропа – ще один населений пункт, пов'язаний з виварюванням солі (Makarski W. Op. cit. S. 253; SGKP. T. XI. S. 221).

⁵⁰ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 1991. S. 60–61.

⁵¹ Kowalczyk E. Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii // Kwartalnik Historyczny. 2000. R. CVII. S. 41–45.

⁵² Makarski W. Op. cit. S. 18–20.

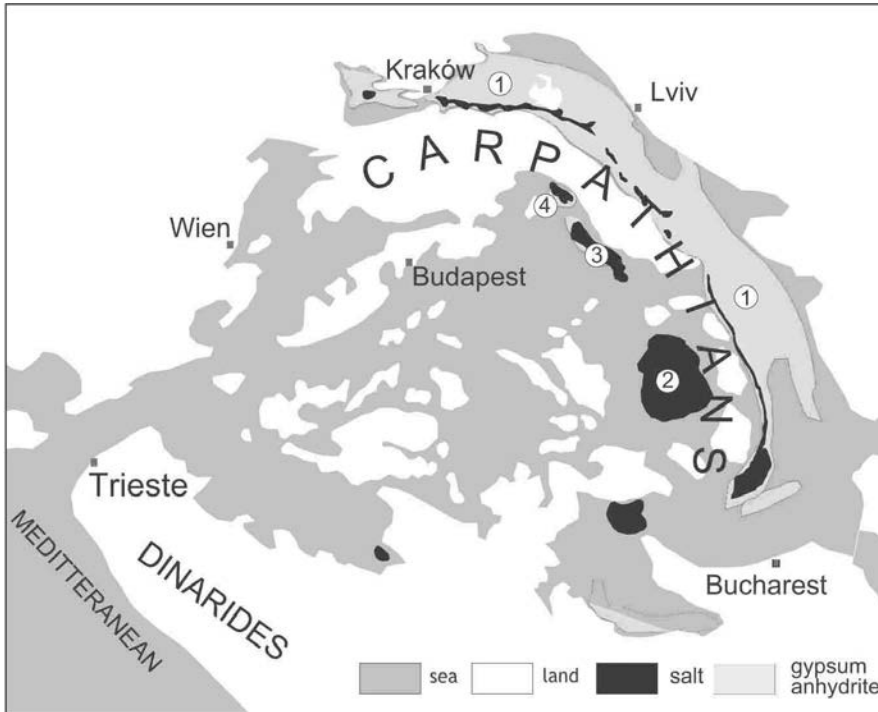

Рис. 1. Поклади солі в Центрально-Східній Європі (Bukowski K. *Salt sources and salt springs in the Carpathian zone* // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest: Archaeolingua, 2013. P. 10, рис. 2.2): 1 – Передкарпатський прогин, 2 – Трансильванський басейн, 3 – Закарпатський басейн, 4 – Східнословачький басейн

польсько-русько-угорського пограниччя можна побачити чимало властивих назв, наприклад, згадані вже Сільча, Солець чи Солянуватка. Аналогічно і всередині кожної з держав можна легко знайти назви, що стосуються солі, але не обов'язково пов'язані з місцями її видобутку⁵³.

⁵³ Із покладами цехштинської солі асоціюються соляні назви населених пунктів північної, західної і центральної Польщі (пов'язані, радше, з торгівлею, а не походженням або виробництвом мінералу); до прикладу, варшавський район Солец (див.: Kuc W. *Złóża soli w Polsce w ujęciu przeglądowym* // *Studia. i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. 2016. R. 31. S 176–200; Skibiński F. *Eksploracja soli we wczesnem średniowieczu polskiem* // *Przegląd Historyczny*. 1930–1931. R. 29. Z. 1. S. 314–315; Wyrozumski J. *Op. cit.* S. 10–15; Wyrobisz A. *Handel w Solcu nad Wisłą do końca XVIII wieku: przyczynki do historii rynku wewnętrznego w Polsce przedrozbiorowej* // *Przegląd Historyczny*. 1966. R. 57. Z. 1. S. 15–48).

Авторка статті вирішила обмежитися пошуками Солей при найбільш імовірних переходах із Русі до Угорщини (за допомогою давніх карпатських шляхів — торгових та сполучення, допоміжною у даному випадку слугує також картографія) і до перегляду населених пунктів (або їх груп), існування котрих у XIII ст. було джерельно або археологічно підтверджено. У вивченні сольового виробництва ключовими є регіональні історичні дослідження і, зрештою, археологічні розвідки. У цих студіях безцінними вважаємо так звані *Manu Mira*, які, попри створення у XVIII ст., досі допомагають зрозуміти колишні регіональні та державні кордони, містять ретельно позначені густі ліси⁵⁴, головні комунікаційні шляхи, втім і карпатські дороги тощо.

По другу сторону Карпат містяться угорські багаті поклади. Говорячи про «угорські» ресурси, перш за все слід згадати найважливіший центр видобутку солі — Трансильванію (так званий Трансильванський басейн), котра, утім, у випадку загадкових Солей залишається поза предметом наших студій. Другим сольовим регіоном на шляху з Русі до Угорщини (за маршрутом «з Холма») є Східнославацький басейн⁵⁵, на території котрого знаходяться дві групи населених пунктів із задокументованою або ж імовірною «сольовою» традицією з часів Середньовіччя. Перша група населених пунктів, пов'язаних із видобутком та торгівлею сіллю, — в околицях Пряшева. На цих теренах, що в Середні віки входили до Угорщини, стояв *Castrum Salis* («соляний замок»)⁵⁶. Згідно з «*Угорсько-польською хронікою*» в XI ст. він височів на стику кордонів Польщі, Русі та Угорщини⁵⁷. Через *Castrum Salis* імовірно проходив один із головних торгових і комунікаційних шляхів, що вів до Польщі через Дукельський

⁵⁴ Kurtyka J. Op. cit. S. 185. Мапи доступні на потралі *Mapire*: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey>, доступ: 12.11.2019. Деревина, легкий доступ до неї, мали вирішальне значення у солеварінні на території всієї Русі (див.: Заозерская Е. И. Указ. соч. С. 95–109).

⁵⁵ Це не єдиний соленосний регіон сучасної Словаччини (поклади солі є також в околицях Бардеїва і на Ораві — див.: Harding A., Kavruk V. *Slovakia and Poland // Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. P. 176–180), однак саме Східнославацька низовина знаходиться на шляху сполучення, що веде від головних карпатських шляхів у напрямку Дунаю.

⁵⁶ Град згадують «*Угорсько-Польська хроніка*» і «*Gesta Hungarorum*» (див.: *Żywot Św. Stefana króla Węgier czyli kronika węgiersko-polska* / red. R. Grzesik. Warszawa : DIG, 2003. S. 79, 81, 101; *Anonimowego notariusza króla Beli Gesta Hungarorum* / ed. R. Grzesik. Kraków : Societas Vistulana, 2006. S. 17–18).

⁵⁷ *Żywot Św. Stefana*. S. 79; Більше до теми див.: Semkowicz W. Op. cit. S. 296–299; Kurtyka J. Op. cit. S. 183–204.

перевал (маршрут цього шляху добре задокументований у пізньосередньовічних джерелах)⁵⁸. Починаючи з XIX ст., мали місце неодноразові спроби ідентифікувати *Castrum Salis* із Голічем або Скалицею (західна Словаччина), Галичем (Банськобистрицький край), Сечовце (Кошицький край) (угор. *Gálszécs*), замком у Сланцю (Кошицький край), Градиськом в Терні (Пряшівський край), зрештою часом вбачали його в давньому сольовому граді Солівар (частина сучасного Пряшева)⁵⁹ або замку у (Великому) Шаришу (у джерелах згадується як *Sarus*)⁶⁰. Раннього

---

⁵⁸ Kurtyka J. Op. cit. S. 190 (див. також бібліографію).

⁵⁹ У деяких публікаціях звертається увага на розміщений у Сілезьких горах, на схід від Солівару, Розбійницький грод/Сольноград, з котрого відомі археологічні матеріали XII–XIII і XIII–XIV ст. (див.: Uličný M. *Keramika z hradu Solivar // Východoslovenský pravek*. 2003. R. 6. S. 213).

⁶⁰ Hudaček P. *Castrum Salis. Severne pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava : VEDA, 2016. S. 20–21; Halaga O. *Soľné hrady v Potisí a ranofeudálne pohraničie // Nove Obzory*. 1962. R. 4. S. 77. У словнику Якова Головацького (Головацкий Я. *Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран*. Вильна : Типография А. Г. Сырина, 1884. С. 294–295), щоправда без посилання на джерело, читаємо, що «*Solny gród*», а теперішній Шовар (*Solivar*) у повіті Шариш, «згадується від XII ст.». У «*Словнику Слов'янських Старожитностей*» (*Słownik starożytności słowiańskich* (далі – SSS) / pod red. Z. Stiebersa i in. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. T. V. S. 336) гасло «*Solivar*» містить доволі оманливий набір інформації. Упорядники його ідентифікують із «Шоваром» і локалізують за «6 км на південний схід від Пряшева». За словами авторки, в околицях села є два недосліджені городища. Варто зауважити, що у світлі сучасних знань про Пряшівський край (та історичного району Шариш), деякі ранньосередньовічні гради в цьому регіоні слід вважати гіпотетичними (Hudaček P. Op. cit. S. 19–28). Під час досліджень Шаришського замку археологами було знайдено сліди ранньосередньовічного поселення в культурному шарі, що містив фрагменти кераміки XII–XIII ст. (див.: Uličný M. *Vrcholnostredoveká keramika z hradu Šariš // Východoslovenský pravek*. 2013. R. X. S. 107–140), але на підставі лише цього складно говорити про функціонування на горі граду. За словами Павла Гудачека і Фердинанда Улічного (Hudaček P., Uličný F. *Veľký Šariš // Lexikon stredovekých miest na Slovensku* / red. M. Štefánik, J. Lekačka et al. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. S. 552–553), на замковій горі в Шариші існувало два середньовічні відкриті поселення, датовані IX–X і XII–XIII ст. Перша згадка про замок у Шаришу датується 1262 р., але вчені припускали, що на цьому місці був своєрідний сторожовий пункт ще в першій половині XIII ст. з огляду на його стратегічне розташування при головному шляху на Русь і до Польщі (Uličný F. *Vznik hradov v Šariši // Archaeologia historica* 1982. R. 7. S. 317). Слід додати, що найстаріша згадка про Шариш як населений пункт датується 1217 р. (Hudaček P., Uličný F. Op. cit. S. 552).

функціонування ідентифікованого зазвичай із соляним городом Солівар сучасні словацькі дослідники дотримуються здебільшого на основі лінгвістичних даних. Учені датують початки Пряшівського району вже XI–XII ст.⁶¹, а угорський Шовар (а отже «Соляний город», город «Сіль») уже в XIII ст. занотований королівським маєтком (у джерелах відомий як *predium Souuar*). Кам'яну сіль у Східній Словаччині, зважаючи на глибину її покладів, було неможливо видобувати в доісторичні часи⁶², хоча в археологічних дослідженнях відомі спроби пов'язати деякі типи неолітичних та енеолітичних знахідок із видобутком солі в регіоні⁶³. За словами Павла Гудачека, *Castrum Salis* у XI–XIII ст. був радше місцем складу солі (трансильванської або тисянської – з басейну Тиси), аніж видобутку⁶⁴. Перші згадки солоних джерел і випарювання мінералу в Шоварі датуються другою половиною XIII ст.⁶⁵ *Castrum salis* зник із писемних джерел після 1230 р. За словами П. Гудачека, город міг бути знищений під час монгольського вторгнення 1242 р. (після нападу *Salis* функціонував уже лише як королівський маєток, а не адміністративний центр)⁶⁶. Якщо вважати думку дослідника правдоподібною, виникає питання, чи до відтворених у ГВХ подій 1255 р. все ще могло це місце називатися Солями (на думку П. Гудачека, провідну роль у регіоні переїняв заснований ще до монгольського нападу так званий

---

⁶¹ Draskoczy I. Vybrané technicko-istorické otázky stredovekej ťažby soli v Uhorsku "cum fodina seu puteo salis" // *Annales historici Presovienses*. 2015. Z. 15 (2). S. 104. Солівар датований перш за все ретроспективним методом (якщо припускати, що це дійсно *Castrum Salis*). У світлі археологічних досліджень Солівару і його околиць варто стверджувати, що середньовічне заселення навколо Пряшева можна датувати XII–XIII ст. (Hudaček P. Op. cit. S. 20–27). Із, власне, Пряшева походить незначна кількість пам'яток XIII ст. (місто засноване в XIII ст., перша згадка про німецьку Пряшівську гміну датується 1247 р.). Див.: Uličný M. Keramika z hradu Solivar // *Vychodosloveský pravek*. 2003. R. VI. S. 213–217; Uličný M., Harčar P. Počiatky mesta Prešova na základe výsledkov najnovších archeologických výskumov // *Archaeologia historica*. 2021. R. 35. Z. 1–2. S. 393–403; Comisso M., Uličný M. Výsledky archeologického výskumu na Slovenskej ulici // *Nové obzory*. 2017. R. 33. S. 40–69; Čurný M. Archeológia o počiatkoch konkatedrally Sv. Mikulaša v Prešove. Výsledky archeologického výskumu v roku 2012 // *Nové obzory*. R. 33. S. 17–39; Hudacek P. Op. cit. S. 24.

⁶² Harding A., Kavruk V. Op. cit. P. 176.

⁶³ Hudaček P. Op. cit. S. 4–5 (див. також бібліографію).

⁶⁴ Ibidem. S. 292.

⁶⁵ Draskoczy I. Vybrané technicko-istorické otázky. S. 105.

⁶⁶ Hudaček P. Op. cit. S. 378.

Castrum Novum, де могли переховуватися місцеві жителі)⁶⁷, чи, можливо, окреслена назва стосувалася цілого регіону? Існування свого роду соляного басейну в цьому краї підтверджує ще одна місцевість, відома джерелам із XIII ст. – Соль Воронівського округу⁶⁸, котра, на думку вчених, щодо Трансильванії чи навіть Мармарошу слугувала цілком

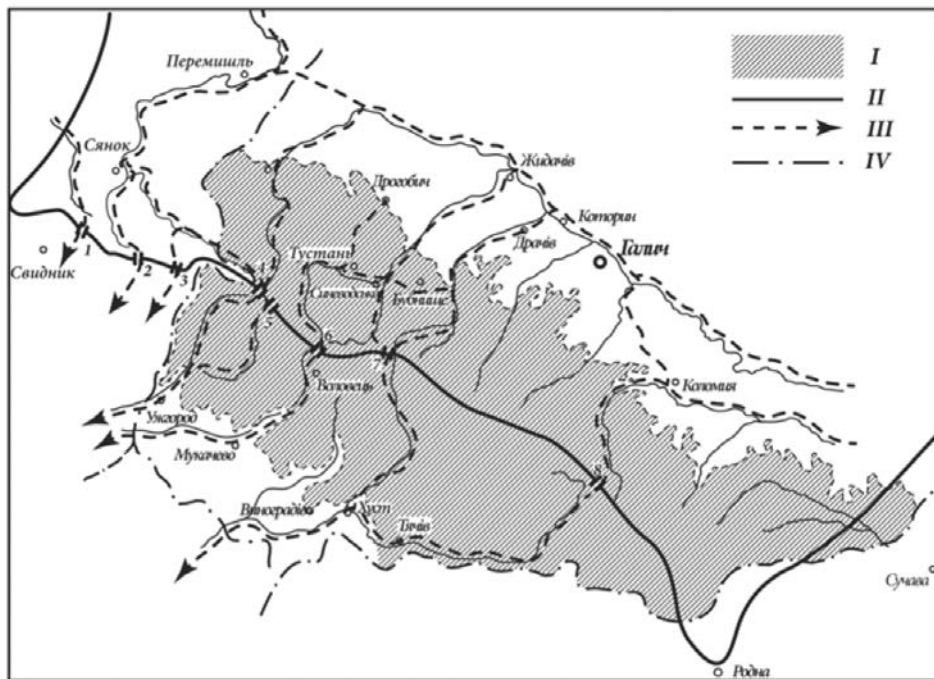

Рис. 2. Карта гірського перевалу північної частини Східних Карпат та потенційних шляхів сполучення, які використовувалися в Середні Віки (Рошко М. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. Київ: Наук. думка, 1996. С. 164: I – Карпати, II – кордони князівств Русі, III – напрямки доріг, IV – сучасні кордони держав. Перевали: 1 – Дукельський; 2 – Лубківський; 3 – Солінський; 4 – Ужогоцький; 5 – Руський Путь; 6 – Ворітський; 7 – Вишківський (Торунський); 8 – Яблуницький

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae : in 2 t. / ed. R. Marsina. Bratislava: Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovaciae, 1987. T. 2 : inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX. S. 288–289.

другорядним осередком (подібно як околиці Пряшева), з якого доісторичні чи середньовічні матеріали не відомі⁶⁹.

У сусідньому регіоні Потисся відоме, наприклад, за покликом № 12 Солотвино. Але, зважаючи на його розташування на маргінесі ймовірного шляху (тобто гіпотетично найкоротшої і найзручнішої дороги) князя Лева до Угорщини, це поселення та інші місцевості басейну Тиси⁷⁰ розглядатимуться Авторкою як менш правдоподібні для локалізації занотованих у *ГВХ* Солей. Так само не надаватимемо особливої уваги іншим «соляним» місцевостям Закарпаття⁷¹ чи тим паче іншим осередкам басейнів Тиси, Дунаю і Трансильванії, котрі, щоправда, хоча середньовічні джерела фіксують⁷², із

---

⁶⁹ Draskoczy I. *Vybrané technicko-istorické otázky*. S. 104; Harding A., Kavruk V. *Op. cit.* P. 180. Також упорядники «*Словника Слов'янських Старожитностей*» (SSS. T. V. S. 347–348) вважали словацькі землі в Середні віки бідними на власні поклади солі, оскільки подають, що «*regale solne ograniczało się [na Słowacji] do handlu S. [solą]*».

⁷⁰ У світлі концепції О. Галаґи щодо соляних ґравів басейну Тиси (Halaga O. *Op. cit.* S. 77–107) складно обрати котрийсь із них як головний, названий Солями. За словами дослідника, ранньосередньовічні північноугорські центри (разом із *Castrum Salis*) спершу були місцями зберігання та розповсюдження солі, і меншою мірою місцевого виробництва.

⁷¹ У межах Закарпатської області, на шляху до Угорщини через Ужоцький перевал і вздовж Ужа локалізована Сіль (Ужгородського району Закарпатської області, Україна), назва котрої, подібно іншим «солям», походила з розташованого в межах села соленого джерела. Інформація про населений пункт є доволі скупою – перша писемна згадка про неї походить імовірно з XVI ст. (Сіль // *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область / за ред. В. І. Белоусова. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. С. 201.*

⁷² Більшість угорської солі походила з трансильванських покладів, які використовувалися здавна. На думку дослідників, важливим шляхом збуту сировини з Трансильванії була Тиса та менші річки – Муреш і Сомеш (притока Тиси), а місцеві родовища (закарпатські, марамароські) розпочали активніше експлуатувати лише в пізньому Середньовіччі. На півночі Угорщини було чимало населених пунктів (здебільшого спершу як сольові склади), назви яких і в слов'янському походженні стосуються солі. Середньовічні метрики містять, наприклад, угорське Сольнок чи румунське Селача (угор. *Szalacs*), а в багатьох угорських містах існували соляні ринки. Див.: *Lords and towns in medieval Europe: the European Historic Towns Atlas Project / eds. A. Simms, H. B. Clarke. Farnham ; Burlington : Ashgate, 2015. P. 276; Halaga O. Op. cit. S. 82–83, 102; Madgearu A. Salt Trade and Warfare in Early Medieval Transylvania // Ephemeris napocensis. 2003. Vol. 11. P. 271–280; Ejusdem. Salt Trade and Warfare: The Rise of the Romanian-Slavic Military Organisation in Early Medieval Transylvania // East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages / ed. F. Curta. Ann Arbor : The Michigan University Press, 2005. P. 103–104; Draskoczy I. Salt Mining and Trade in Hungary from the mid-Thirteenth Century until the End of the Middle Ages // *The Economy of Medieval Hungary, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages. 2018. Vol. 49. P. 206.**

геополітичного погляду їх вкрай важко локалізувати на шляху «з Русі до Угорщини» (зважаючи на те, звідки міг вирушити Лев Данилович). Дещо інакше виглядає ситуація зі Свалявою на Закарпатті, розташованою на виїзді зі шляху через Тухольський перевал (оскільки до неї ведуть долини Опору та Латориці), однак пізніше повернемося до не зовсім зрозумілого питання контролю карпатських шляхів і подорожі ними представниками еліт.

З точки зору археології соляної області, про котру йдеться, існує інформація про доісторичні знахідки, перш за все відкриття брикетованої солі, що походить з епохи пізньої бронзи і ранньозалізної доби⁷³. Підсумували свого часу стан студій «археології солі» в Карпатах автори тому «Дослідження соляної археології»⁷⁴, але, виходячи зі змісту видання (окрім найвідоміших європейських поселень, таких як Гальштат, Величка чи вивченого авторами публікації доісторичного поселення *Băile Figa* в Румунії), у Центрально-Східній Європі досі проводилося обмаль археологічних досліджень копалень, соляних джерел і давніх місць солеваріння⁷⁵. Назагал,

---

⁷³ Стоянки зі слідами продуктами солеваріння Гава-голіградської культури знайдено в районі Придністров'я. Див.: Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті / за ред. Л. Крушельницької. Київ : Наук. думка, 1993. С. 58–93. На теренах сучасної Польщі відомі відкриття з околиць Тирави Сільної (Saile T., Dębica M. Later Urnfield salt-making in the valley of the Tyrawka River on the northern slope of the Salty Mountains (SE-Poland) // *Seven Millennia of Saltmaking*. 3rd International Congress on the Anthropology of Salt, Salinas de Añana. Colección Valle Salado de Añana. Álava : Fundación Valle Salado de Añana, 2022, P. 252–253).

⁷⁴ Explorations in Salt Archaeology / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013.

⁷⁵ Що стосується історичної археології, в останні роки вийшло кілька вагомих археологічних, етноархеологічних і краєзнавчих публікацій, присвячених традиції продукування солі на теренах колишньої Русі (див. наприклад: Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури. Т. 2 (Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / ред. кол. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк (голов. ред., кер. авт. кол.) та ін. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011. Т. 2 : Городища, замки, осередки соле-видобутку, давні транскарпатські шляхи / М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк та ін. С. 159–249; Петрик В., Петрик А. Назв. праця. С. 475–489; Kucharzyk S. Ślady górnictwa i warzelnictwa solnego z czasów nowożytnych we wschodniej części Pogórza Przemyskiego // *A planitiebus usque ad montes. Studia archaeologica Andreae Pelisiak vitae anno sexagesimo quinto oblata* / pod red. M. Dębca, T. Saile. Rzeszów : Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2020. S. 645–658. Археологічні та історичні статті періодично постають також і в «*Studiach i Materiałach do Dziejów Żup Solnych w Polsce*».

що важливо, бракує знахідок, пов'язаних із торгівлею сіллю із гродів, замків, сіл — потенційних складів солі й митниць. Зрештою, слушно свого часу зауважили Петр Пранке та Евеліна Семанковська⁷⁶, що з плином століть сіль перестала бути такою ж вартісною, як золото чи срібло, а її сліди залишилися максимум на інструментах для видобутку або ємностях для зберігання і транспортування, що в дослідженнях середньовічної торгівлі сіллю зводить археологію до спеціальної історичної дисципліни.

У пошуках Солей ГВХ

Варто зазначити, що досі дослідники, аналізуючи епізод гонитви князя Лева за Федором, не звернули увагу на ключову для пошуку шляху до Солей постать — власне боярина Федора⁷⁷. Якщо того вислав Ізяслав Володимирович, який, можливо, на той момент перебував у Галичі чи його околицях, він міг би вирушити звідти зустріти Лева, котрий збирався до Угорщини, на одній з найчастіше використовуваних до неї доріг. Шляхи князя Лева та Федора могли перетнутися на півночі королівства, або, на думку Авторки, більш правдоподібно, ще в межах північного передгір'я Карпат, тобто в землях Романовичів. Допускаючи розташування Солей ГВХ в Угорщині, варто зважити на масштаби галицької влади і ймовірності діяльності людей князя Ізяслава по інший бік Карпат, на території союзників Лева Даниловича. Хто повідомив Федора, яким шляхом поїде Лев? Які варіанти дій мав цей таємничий Федір на угорській території?⁷⁸

---

⁷⁶ Pranke P., Siemiankowska E. Op. cit. S. 234–236.

⁷⁷ Про Федора відомо небагато. Автори польського перекладу ГВХ (KHW. S. 195, ргзур. 1106) зазначили, що ця постать згадується лише 1255 р., найімовірніше як довірений боярин князя Ізяслава.

⁷⁸ Згідно з джерелами, спочатку було полонено людей Федора, а потім відбувся в'їзд князя Лева до Угорщини. Ця начебто проста інформація, зіставлена з літературою, присвяченою ранньосередньовічним кордонам європейських держав, головно Русі та її сусідів, залишає, однак, певні сумніви. Дивлячись на мапу та побіжно читаючи джерела, виглядає ніби очевидною лінія кордону руських та угорських земель, тобто Угорського королівства та підконтрольних Романовичам теренів, яка в цілому проходить пасмом Карпат. Однак у науковій літературі на межі ХІХ–ХХ ст. і аж до початку ХХІ ст. з'являлися, часто підживлені політичними та національними симпатіями, спроби поширення середньовічних руських впливів на

Наскільки значною могла бути його дружина і чи міг би безкарно він атакувати князя Лева наприклад у Сваляві чи *Castrum Salis*, залишившись поза увагою угорських охоронців шляхів сполучення? У зв'язку з цими питаннями потребує перегляду мапа русько-угорського пограниччя. У цьому випадку нам здається, що шлях через Стару Сіль (свого часу визнана за Солі І. Крип'якевичем, котрий, мабуть,

---

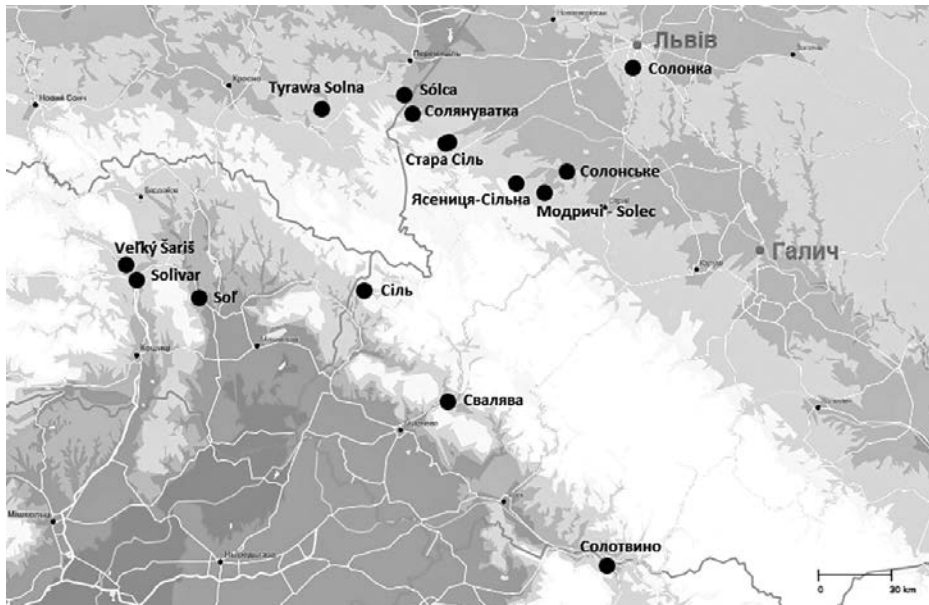
території Закарпаття. Виникали теорії щодо «слов'янізації» закарпатських земель із часів Русі, внаслідок «відтіснення» за Карпати частини слов'янського населення кочівниками (Пеняк С. І., Пеняк І. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород : Краєвиди Карпат, 2013. С. 191). Інші теорії стосувалися так званої галицької колонізації (Кобаль Й. В. До питання про заселення південних схилів Карпат східними слов'янами (на прикладі Закарпатської області України) // *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji Rzeszów 9–11. 5. 1995 / pod red. M. Parczewskiego, S. Czopka. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, 1996. S. 233*). Археологічним доказам (точніше, їх відсутності) запропонованих нашими попередниками підходів Авторка присвятила частину своєї кандидатської праці (Каміńska М. *Grody południowo-zachodniej Rusi w okresie od 1240 do 1340 r. w świetle źródeł archeologicznych i historycznych. Rękopis. Kraków, 2020. S. 63–66*). Тут необхідно згадати історичне підґрунтя наведених поглядів, особливо тих, що стосуються XIII ст. Як зауважив львівський дослідник Леонтій Войтович (Войтович Л. Кордони Галицько-Волинської держави: продовження дискусії // Археологічні дослідження Львівського університету. 2015. Вип. 19. С. 65), джерела згадують короткий термін володіння двома угорськими жупами чернігівським князем Ростиславом Михайловичем, котрий одружився з угорською принцесою Анною. Крім того, автор вважає (Войтович Л. Юрій Львович і його політика // *Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2001. С. 75; Wojtowycz L. Lew Daniłowicz. Książę halicko-wołyński (ok. 1225–1301). Kraków : Avalon, 2020. S. 185–186*), що «галицький» контроль над закарпатськими волостями помітний за часів князя Лева і тривав принаймні до 1307 р. (Берегівський комітат, або його частина) була під контролем князя тимчасово від 70-х рр. XIII ст. Варто також нагадати, що у 80-ті рр. XIII ст. територія Угорщини зазнала вторгнень руських допоміжних військ (через політичні зобов'язання) у складі монгольських кампаній 1283 і 1285 рр. Лев Данилович відправився спочатку до Ужанської жупи (комітату), а під час чергового походу, разом із ордою, дійшов аж до Пешта (Войтович Л. В. Князь Лев Данилович. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2012. С. 140–141). Останнім руським епізодом на Закарпатті були ймовірно події, пов'язані з боротьбою за спадщину Арпадів, бо в руках русинів до початку 20-х рр. XIV ст. залишався Маковицький замок у комітаті Шарош (Там само. С. 141–142; Його ж. Кордони Галицько-Волинської держави. С. 66; Волощук М., *Русско-венгерские отношения периода хана Узбека (1313–1342) // Золотоордынская цивилизация.*

серед дослідників володів найкращим інстинктом) або дорога через сучасні Стрий і Сколе (котра, зрештою, використовується досі) розташовувалися на перетині доріг, що вели до Угорщини з Галича та львівських земель. Авторка статті, однак, вважає малоправдоподібним вбачати в будь-якому сучасному місці з сіллю в назві, — наприклад Стара Сіль, — за найбільш імовірне місце зустрічі Федора з Левом, бо при настільки незначній кількості історичних даних і водночас можливості широкої інтерпретації пов'язаних з карпатською сіллю, розташування Солі, особливо в розумінні укріпленого міста, є неможливим.

2013. Вып. 6. С. 63). Це не був руський замок за своїм походженням, радше зайнятий руссю, можливо ще наприкінці XIII ст. або на початку XIV ст. З літератури про русько-угорські відносини XIII–XIV ст. випливає, що в писемних джерелах не занотовано будови жодного руського міста чи замку з угорського боку Карпат. Присутність русі в Угорщині (крім природних, осілих або торгових міграцій людей) була епізодичною та не мала ознак постійного контролю на державному рівні. Відтак, у середині XIII ст. бракує слідів постійної присутності русі в регіоні, наприклад, Сваляви чи іншої південної ділянки карпатських перевалів. Останнє питання, котре Авторка вважає за доцільне актуалізувати, стосується контролю давніх перетинів кордонів, що, в цілому, не залишалось поза увагою вчених і раніше (пор. наприклад: Janeczek A. *Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks* // *Quaestiones Mediaevi Novae*. 2011. P. 5–14; Kowalski P. *Granica. Próba uporządkowania kategorii antropologicznych* // *Pogranicze jako problem kultury* / ed. T. Smolińska. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1994. S. 43–50; Łowmiański H. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1983. S. 46; Samsonowicz H. *Granice – bariery czy miejsca spotkań z „innymi”?* // *Fines testis temporum. Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Neuman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej* / eds. M. Dzik, G. Śnieżko. Rzeszów : ZIMOWIT, 2017. S. 39–46). Особливе місце в цій дискусії займають гірські перевали, тобто відносно вузькі шляхи сполучення. Угорська ділянка переходу через Карпати, безсумнівно, перебувала під постійним наглядом, про що свідчить відносно швидка інформованість короля Бели IV про вторгнення монголів через «Руські Ворота» і знищення тамтешніх застав 1241 о. (Магістр Рогерий. С. 28, 74). Інформацію про засіки в околицях Сваляви XII ст. в угорських документах знайшов М. Грушевський (Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 460). З другої половини XIII ст. походять і згадки про засіки на польсько-русько-угорському пограниччі. О. Галаґа (Halaga O. *Op. cit.* S. 100) пропонував не трактувати їх буквально як чіткі кордони, а, радше, вважати гірськими прикордонними зонами. У підсумку, околиці середньовічної Сваляви були угорським кінцем перетину кордону, згідно з джерелами, добре охоронялися і контролювалися, тож складно вбачати в них «руські» Солі.

Рис. 3. Фізична мапа сучасного польсько-словацько-українського пограниччя з деякими згаданими в тексті пов'язаними з торгівлею або продукуванням солі місцевостями (мапа Авторки)

Резюме

На думку Авторки, не слід вважати переконливим фактом, що Солі були укріпленим містом. Попри те, що значна кількість «сольових» місцевостей згадана в джерелах XIII ст., їхній характер та функції (фортеця /укріплення, замок, центр видобутку чи лише пункт на шляху торгівлі ресурсами) археологія верифікувати не дозволяє. ГВХ не називає Солі безпосередньо містом, тому вони можуть розглядатися як загальне поняття: регіон (соляний басейн) або одне з місць торгівлі та видобутку солі. На думку Авторки, слушно було б обмежитися пошуками Солей у розташованому при головному (або одному з головних) шляху сполучення з Русі до Угорщини соляному регіоні, або найважливішого в XIII ст. тут локалізованому пункту продукування солі. Непрямим аргументом розташування Солей з руської сторони Карпат (крім обговорення питання сфер впливу князя Ізяслава в Угорщині) слугує факт нотування в джерелах пошуків солі в покладах Мармарощини і Східної Словаччини (тобто сусідніх володінням Романовичів територій) тільки в другій половині

XIII ст. та їхня другорядна роль порівняно із Трансильванським регіоном. Виходячи з того, що Федір вирушив із Галича, найбільш правдоподібним місцем «наздоганяння» однієї групи осіб іншою слід вважати багате на поклади солі передгір'я Карпат, центр (або регіон, найімовірніше в межах історичної Перемишльської землі) видобутку або складу солі поблизу однієї з головних карпатських доріг. Висновок, звичайно, робочий, але зважаючи на сучасний стан археологічних досліджень і складну з погляду аргументування інтерпретацію шляху Лева і локалізації згаданих Солей (та їхнього розташування), це, як нам видається, єдине твердження, котре дозволяє певним чином їх ідентифікувати та інтерпретувати. Конкретним висновком, на основі аналізу теми історичної географії XIII ст., слугує рекомендація дослідникам бути обережнішими при складанні словникових і енциклопедичних гасел, а також географічних вказівників до джерел.

*Переклад з польської Ірини Тимар
(Івано-Франківськ – Львів, Україна)*

Monica Kaminska (Alicante, Spain)

Galician or Hungarian Salts?

To the problem of identification of the litopys' geographical names

The article is devoted to an attempt to localize the chronicle outline of «Salts» against the background of a broader analysis and attempts to identify individual geographical names of the Rus-Hungarian border associated with the extraction, storage, transportation and trade of salt. The major part of the article is devoted to the story dated 1255, which is connected with the short stay of the representative of the Chernihiv Olhovid dynasty – Iziaslav Volodymyrovych in Halych, his confrontation with the Romanids and the possibilities of communication with the elites of the neighboring Hungarian Kingdom. The author assumes that the «Salts» noted in this context do not necessarily have to be identified with a certain fortified settlement, but rather refer in a broader sense to the area of production of this vital mineral.

Key words: «Salts», Halych, Romanids, Lev Danylovych, the Galician-Volhynian Chronicle, Hungary, salt production, toponymy.